
Det goda och det rätta

Filosofiska reflektioner över lustupplevelser, ärkeänglar och svåra kliniska val

CLAES REIT

Denna artikel handlar om moral. Närmare bestämt om aspekter på hur vi *bör* handla i problematiska kliniska valsituationer. Avsikten är också att ta en historisk utgångspunkt för att undersöka i vilken grad tankar som tänkts i en annan tid, i en annan värld, fortfarande kan vara giltiga. I den strikt odontologiska diskussionen kan ju arbeten utförda för en tjugofem till trettio år sedan upplevas som hopplöst föråldrade och knappast ha mer än just historiskt intresse. Inom filosofin, däremot, förefaller till och med resultat som lagts fram för över tvåtusen år sedan fortfarande kunna vara aktuella. Platon och Aristoteles, exempelvis, tycks ständigt ge nya generationer av tänkare intellektuellt bränsle.

Ett fall

En manlig patient i 50-års åldern söker sin tandläkare för att få den rotfyllda tanden 15 utdragen. Han plågas sedan sex till sju år tillbaka av reumatiska besvär och har fått reda på att även symtomfria rotfyllda tänder kan härbärgera infektion. Han har vidare läst att kroniska infektioner i tänderna kan förvärra eller till och med orsaka reumatiska besvär. Vid undersökning finner tandläkaren att tanden är symtomfri och att inga periapikala förändringar kan iakttagas på röntgenbilden. I journalen kan han se att tanden rotfylldes för

fem år sedan under diagnosen "pulpa carie laesa". Tandläkaren presenterar sina fynd för patienten och menar att tanden tycks vara helt frisk varför en extraktion inte kommer att hjälpa. Patienten vill dock absolut befria sig själv från sina misstankar mot 15, vilken är hans enda rotfyllda tand i ett i övrigt välskött och fullt betandat bett. Han menar att han är fullt införstådd med möjligheter och risker och tar behandlingen helt på sitt ansvar. Tandläkaren, som känner patienten som en sansad och klok man efterföljer hans begäran och extraherar 15.

Hur ska vi bedöma tandläkarens agerande? Gjorde han rätt eller fel när han extraherade tanden? Vid en första blick på problemet kan det förefalla att vara ganska enkelt. Tandläkaren drar ut en tand som tycks helt frisk. En åtgärd som normalt skulle leda till fällande dom i en ansvarsnämnd och därmed knappast vara värd att fundera vidare över. Men hur *grundar* man egentligen en sådan eventuell fällande dom. Varför är det fel? Kan handlingen vara *moraliskt* riktig även om den ur *juridisk* synvinkel skulle visa sig vara felaktig? Vilka *principer* baseras den på? En väsentlig följdfråga blir ju om principerna alltid måste följas? Finns det undantag? Var det ett sådant undantag just i detta fall? Vid närmare eftertanke och när alla fakta och värderingar kommit på bordet kanske vi trots allt bedömer tandläkarens agerande som korrekt? Hur avgör vi vad som är rätt och fel? Ett försök att besvara frågor av den här arten för oss rakt in i den moralfilosofiska debattens centrum.

Det är uppenbart att *moraliska tvister* inte är av samma art som andra praktiska frågor som, exempelvis, hur långt det är mellan Göteborg och Köpenhamn. I det senare fallet kan vi ha olika uppfattningar om distansen och lägga fram argument för och emot. Men vi kan också komma överens om en metod att bilägga tvisten, avståndet kan mätas med en accepterad måttstock. Någon sådan accepterad måttstock finns ännu inte inom etiken trots att de centrala frågorna diskuterats under mer än två tusen år. Det

finns dock väsentliga delar som man har nått stor enighet om. En sådan är att moraliskt handlande måste försvaras utifrån en *universell* utgångspunkt. Den „gyllene regeln“, som finns i de flesta religioner, säger att man skall överskrida sina egna personliga intressen och fästa samma vikt vid andras. Jesus säger „Allt vad ni vill att människorna skall göra för er, det skall ni göra för dem“ (Matt 7:12). Samma tanke går igen i Immanuel Kants (1724-1804) berömda kategoriska imperativ „Handla endast efter principer som du kan vilja se som allmänna lagar.“

Om ett omdöme skall kvalificeras som moraliskt kan det inte variera från individ till individ. En moral kan inte gälla för en person och inte för en annan. Den tycks kräva opartiskhet, att vi sätter oss in i en annan människas situation. Etik kan inte ha något med särintressen att göra. I en beslutssituation måste jag alltså ta hänsyn till intressena hos alla som påverkas. Det förefaller rimligt att förstå det moraliska i en valsituation just så: att man måste väga olika individers intresse mot varandra och på någon nivå i beslutsfattandet välja den handling som ger de bästa konsekvenserna för alla inblandade. En teori som tar precis denna utgångspunkt för etisk reflektion är den sk nyttofilosofin eller utilitarismen (efter det latinska ordet för „nytta“, *utilitas*).

Utilitarismen

Bakom utilitarismen ligger två fundamentala idéer: för det första att det är resultatet eller *konsekvenserna* av våra handlingar som är nyckeln till den moraliska bedömningen av dem, för det andra att konsekvenserna ska uppskattas och jämföras i termer av den mängd *välbefinnande* de ger upphov till. Båda dessa idéer har funnits tillgängliga under lång tid och kan spåras över två tusen år tillbaka i olika filosofiska och religiösa skrifter. Men som en explicit formulerad etisk teori är utilitarismen bara drygt två hundra år gammal. Under dessa år har ett antal tänkare utvecklat och försvarat teorin. Men den har hela tiden varit kontroversiell,

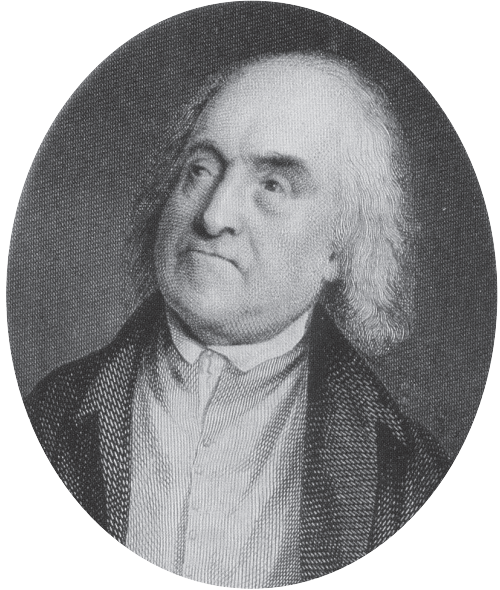
stött på starkt motstånd och vid flera tillfällen dödförklarats. Det som många människor funnit attraktivt i utilitarismen är dess i grunden enkla inställning att det är mänskligt välbefinnande eller lycka som innerst inne är det enda riktigt viktiga. Följaktligen bör moral handla om människor, deras välbefinnande och möjligheter att leva ett bra liv.

Den engelske filosofen Jeremy Bentham (1748-1832) myntade termen utilitarism och räknas som den förste systematiska utforskaren av teorin. Efter juridikstudier i Oxford levde Bentham större delen av sitt liv i London. Han praktiserade egentligen aldrig som jurist utan ett tidigt morsarv garanterade honom ekonomiskt oberoende, vilket innebar att han kunde verka som fri skribent. Kring Bentham samlades en grupp av människor, „de filosofiska radikalerna“, vilka dels var övertygade om att utilitarismen var riktig, dels drevs av en övertygelse om att nyttofilosofin kunde förändra världen. I denna grupp kan man lägga märke till ekonomen James Mill (1773-1863) och framför allt dennes son John Stuart Mill (1806-1873). Hans „Utilitarianism“ från 1863¹ har blivit en av de stora filosofiska programskrifterna.

Samma år som den franska revolutionen inleds, 1789, lämnar Benthams bok „Introduction to the Principles of Morals and Legislation“² tryckpressarna. Inledningsmeningarna i denna skrift har blivit bevingade: „Nature has placed mankind under the governance of two sovereign masters, pain and pleasure. It is for them alone to point out what we ought to do, as well as determine what we shall do. On the one hand the standard of right and wrong, on the other the chain of causes and effects, are fastened to their throne.“

Det är intressant att lägga märke till att Bentham inte hänvisar till någon guddom som den yttersta moraliska instansen. Istället lyfts naturen och de mänskliga upplevelserna av lust (pleasure) och olust (pain) fram. Vi kan redan här ana konturerna av hans värdeteori, hans teori om *det goda*.

Figur 1. *Jeremy Bentham (1748-1832). Engelsk jurist som myntade begreppet „utilitarism“ och blev nyttofilosofins förste systematiker och uttolkare. Han sammanfattade utilitarismen i den närmast sloganartade formuleringen: „The greatest happiness of the greatest number“.*

Det goda

Bentham kan ses som en typisk representant för upplysningstiden med en stark tro på förnuft och vetenskap och med en stor tolerans i trosfrågor. Han menar att också en diskussion om värden måste föras med en vetenskapligt utgångspunkt. Hänvisningar till naturrätt, religion eller tradition kan inte vara giltiga för att avgöra den moraliska halten i en handling. Problemet med att låta personers bakomliggande motiv, vilja eller avsikt ligga till grund för en moralisk bedömning, menar Bentham, är att dessa faktorer egentligen aldrig kan fastställas. Det är endast de faktiska konsekvenserna som kan utvärderas. Ur moralisk synvinkel, hävdar Bentham, är det endast konsekvenser uttryckta i termer av lust och olust som är relevanta. Efter det grekiska ordet för lust, *hedone*, kallar man därför ofta denna variant av utilitarismen för hedonistisk.

Enligt Benthams synsätt är „lust“ (pleasure) en känsla vid ett visst givet tillfälle. Över tid uppstår „lycka“ (happiness), som då

Figur 2. John Stuart Mill (1806-1873) var Benthams gudson och fördjupade och utvecklade de utilitaristiska idéerna. I programskriften „Utilitarianism“ från 1863 gav han sin version av nyttofilosofin. „The creed which accepts as the foundation of morals, Utility, or the Greatest Happiness Principle, holds that actions are right in proportion as they tend to promote happiness, wrong as they tend to produce the reverse of happiness. By happiness is intended pleasure, and the absence of pain; by unhappiness, pain, and the privation of pleasure.“

alltså är att betrakta som ett aggregat av enstaka lustupplevelser och ett mer permanent tillstånd. I praktiken kan det dock ofta vara viktigare att minimera lidande (olust) än att maximera lust. Lycka och lidande kan även upplevas av vissa djur. Därför, menade Bentham, måste våra moraliska överväganden inkludera även djuren. Följaktligen blev han en stor motståndare till djurplågeri.

Benthams hedonism har fortfarande framstående företrädare. I boken „Hedonistic utilitarianism“⁴³ lägger professorn i moralfilosofi vid universitetet i Göteborg, Torbjörn Tännsjö, fram ett detaljerat försvar av den. Bland utilitarister har dock hedonismen varit omstridd och redan under Benthams tid kom de första försöken till korrigeringar. Bentham menade att lust bara var en fråga om kvantitet. Ju längre och intensivare en lustupplevelse pågår desto bättre är den. Hur den uppkommer spelar ingen roll: „Quantity of pleasure being equal, push-pin is as good as poetry“. John Stuart Mill menade dock att det finns olika kvalitéer av njut-

ningar. I Roger Crips⁴ tolkning kan skillnaden mellan Bentham och Mill kanske framställas på följande sätt. Föreställ dig att du är en själ i himlen och väntar på att tilldelas ett liv på Jorden. Det är sent en fredag eftermiddag och du ser oroligt hur förrådet av tillgängliga liv börjar att minska. När det är din tur ger dig jourhavande ängel ett val mellan två liv, antingen som kompositören Josef Haydn eller som ett ostron. Förutom att komponera en hel del underbar musik och påverka utvecklingen av symfonin som konstform kommer Haydn att få framgång och ära under sin livstid, vara glad och lycklig, resa mycket och njuta av olika idrottsliga aktiviteter. Livet som ostron är inte alls så intensivt. Även om du erbjuds ett liv som sofistikerat ostron kommer detta att bestå av ganska milda sensuella upplevelser ungefär som när en berusad människa flyter omkring i ett badkar med varmt vatten. När du begär att få Haydns liv suckar ängeln och säger: „Jag blir aldrig av med det här ostronlivet. Jag ska ge dig ett speciellt erbjudande. Haydn kommer att dö när han är sjuttiosju år, men som ostron kan du få leva så länge du vill.“

Vilket liv kommer att maximera välbefinnandet? Ur ett rent kvantitativt perspektiv, även om det tar tusen år, kommer det en punkt när ostronlivet passerar det Haydniska och enligt Bentham bör du därför välja det förra. Många människor har svårt att acceptera en sådan slutsats och menar att Haydns liv faller i en helt annan kategori än ostronets, vilket aldrig kan bli bättre hur långt det än blir. Det var den här typen av synpunkter som Mill försökte bereda plats för i sin korrigerings av teorin om „det goda“.

Många efterföljare till de klassiska utilitaristerna övergav hedonismen helt och hållet och menade att det ytterst goda inte kan reduceras till enbart upplevelser som kan uttryckas i termer av lust/olust. En del av dessa höll med om att det ytterst goda (eller dåliga) kan fastställas rent objektivt, men att det handlar om flera självständiga faktorer eller kategorier. En sådan „objektiv lista“ upprättades exempelvis av Parfit⁵: „The good things might include moral goodness, rational activity, the development of one’s abilities, having children and being a good parent, knowledge,

and the awareness of true beauty. The bad things might include being betrayed, manipulated, deceived, being deprived of liberty or dignity, and enjoying either sadistic pleasure, or aesthetic pleasure in what in fact is ugly.“

Idag anser många utilitarister att „det goda“ knappast går att fastställa rent objektivt. Människor har olika önskemål och uppfattningar om vad som utmärker ett bra liv. Som det yttersta målet anges ofta „välfärd“ eller „välbefinnande“. Hur dessa begrepp ska förstås har givit upphov till intensiva diskussioner och många tolkningsförslag⁶. Grovt uttryckt skulle man kunna tänka sig att det på något sätt handlar om vad som gör livet värt att leva för en person. En vanlig tolkning menar att „välbefinnande“ helt enkelt innebär att väl genomtänkta önskningar uppfylls. Ju starkare dessa önskningar är, desto större „nytta“ får man genom att uppfylla dem. Tolkningen är knappast oproblematiserad men i detta sammanhang finns inte utrymme en djupare diskussion av begreppet.

Hur skulle en utilitaristisk teori om „det goda“ inom tandvården kunna se ut? Den dagliga tandvården är fokuserad på att uppnå lokal hälsa i munhålan. God munhälsa är eftersträvarvärd men knappast som ett mål i sig utan mer som ett led i en god allmän hälsa. Skulle vi vara tvungna att offra tänderna för att överleva skulle de flesta av oss knappast tveka om att göra ett sådant offer. En god allmän hälsa kan inte heller ses som det yttersta i tillvaron. Kanske kan den mer betraktas som en förutsättning för ett gott liv mer än ett uttryck för det goda livet i sig. Människor i god biologisk hälsa tar ibland sitt liv. Å andra sidan kan individer med handikapp eller kroniska sjukdomar leva lyckliga och meningsfulla liv. Det yttersta målet måste vara välbefinnandet, att leva ett så bra liv som möjligt. Om detta resonemang är riktigt resulterar det i en värdehierarki: den lokala hälsan är underställd den allmänna hälsan, som i sin tur är underställd det allmänna välbefinnandet. När denna ordning väl är formulerad och accepterad uppstår ett väsentligt problem: var i hierarkin ligger tandläka-

rens ansvar? Är det riktigt att, som tandläkaren i vårt exempel ovan, extrahera en felfri tand (med eventuella negativa effekter för den lokala hälsan) för att om möjligt förbättra det allmänna välbefinnandet?

Det rätta

Den rätta handlingen, enligt utilitarismen, är den som resulterar i de bästa konsekvenserna för alla inblandade. En handling är riktig om, och bara om, den framkallar åtminstone lika bra konsekvenser som någon annan handling som kan utföras i en given situation; annars är den felaktig. *Det rätta* är att maximera utfallet av *det goda*. Detta är utilitarismens *moraliska* teori. Det är uppenbart att en person kan acceptera en utilitarists mening om det ytterst goda i tillvaron utan att hålla med om att moralens väsentliga idé är att maximera utfallet av detta. Maximerings-principen är utilitarismens mest kontroversiella del. Hur ska en sådan maximering gå till?

Enligt Bentham bör vi handla så att vi framkallar så mycket lust över olust som möjligt. Hans berömda formel lyder: „The greatest happiness of the greatest number.“ I svensk översättningen lyder den klassiska formuleringen „Största möjliga lycka för största möjliga antal“. För att kunna fastställa „the greatest happiness“ förefaller det nödvändigt att ha tillgång till någon form av mätverktyg. Själva idén om att mäta eller vikta konsekvenser förutsätter att de är av de slaget att de kan placeras på en skala. Metaforer av denna typ genomsyrar vår vardagliga argumentation. Tänk på uttryck som: „Ingenting kan *uppväga* den sorg som olyckan gav oss.“ „Han presenterade *tunga* skäl för sin sak.“ „*Sammantaget* väljer jag nog att resa till Grekland under semestern.“ En utilitaristisk beräkning kräver förstås mer exakta mått och redan Bentham visade på hur en sk „lyckokalkyl“ skulle kunna utföras. Ett genombrott i idén om att mäta personliga värden kom när man såg problemet som en spelsituation. I ekonomiska sam-

manhang har denna teknik, som ursprungligen presenterades av von Neumann & Morgenstern⁷, fått mycket stort genomslag och ligger till grund för det sk „Rational choice“ tänkandet. Även inom medicinen har denna Benthamitiska idé slagit igenom.

Något förenklat går tekniken till enligt följande. Låt oss anta att en person är blind pga en ögonsjukdom. Om ingen behandling sätts in kommer han att förbli blind resten av livet. Det finns en operationsmetod som kan göra patienten seende igen. Problemet med denna är att det finns en viss risk att han dör under operationen. Patienten står nu inför följande situation, antingen förblir han blind eller så „spelar“ han. Spelet har två möjliga utfall: vinst (fullt seende) eller förlust (död). Patienten får den fiktiva uppgiften att sannolikheten för att dö är, exempelvis, 1%. Om han „tar spelet“, dvs accepterar att bli opererad, ökar man den fiktiva sannolikheten att dö till exempelvis 2%. Om patienten fortfarande accepterar operation fortsätter man „spelet“ och ökar sannolikheten tills ett läge uppstår där han inte kan bestämma sig för det ena eller andra alternativet. Detta sannolikhetsvärde kommer nu att bli ett mått på hur patienten värderar att vara blind och kan placeras in på en skala där det kan jämföras med andra individer. Denna modell har använts för många sjukdomstillstånd, också odontologiska, och möjliggör principiellt matematiska nyttoberäkningar. Som man kan förstå är metoden om-diskuterad.

Utilitarismen bjuder också att vi ska summera välbefinnandet för alla som berörs av den aktuella handlingen. I en sådan sammanräkning ska „var och en räknas som en och ingen för mer än en“ enligt Bentham. (Ett för sin tid mycket radikalt förslag och kanske början på en välfärdsteori.) I vår aktuella situation är det alltså inte bara konsekvenserna för patientens välfärd som ska tas hänsyn till utan också vårdpersonalens. Strider handlingen att extrahera en felfri 15 mot tandläkarens yrkeskodex, vilket får honom att känna skuld? Det är uppenbart att skuldkänslor kommer att minska tandläkarens välbefinnande. Om extraktionen inte leder till positiva konsekvenser för patienten kanske denne anmäler

tandläkaren för felbehandling och en känslomässigt betungande utredning väntar, med ett eventuellt disciplinstraff som påföljd. Även andra patienter kommer in i bilden. Den uppkomna tandluckan behöver kanske ersättas med en protetisk konstruktion. I ett försäkringssystem innebär detta att gemensamma resurser måste förbrukas. Resurser är alltid begränsade och i en utilitaristisk vision ska de sättas in där de gör störst nytta. (Om en sådan vision sattes i verket skulle den förmodligen radikalt förändra dagens tandvårdsituation, åtminstone i Sverige. Med en stigande tandvårdstaxa och allt mindre återbäring från försäkringssystemet, innebär det att resurser framför allt spenderas på grupper där betalningsförmågan är störst. I förlängningen kan ett sådant omoraliskt beteende leda till att tandvården marginaliseras, dvs sysslar med alltmer bagatellartade problem med hjälp av alltmer sofistikerade metoder i ekonomiskt starka befolkningsgrupper.)

Kan utilitarismen tillämpas?

Utilitarismen ställer stora krav på oss. I en tandvårdssituation ska vi överblicka och beräkna konsekvenserna, långt in i framtiden, för alla som berörs av beslutet. Många, även anhängare av läran, menar att dessa krav är alltför stora. Det finns inga praktiska möjligheter att göra den efterfrågade typen av allomfattande beräkningar. I denna situation anser man att utilitarismen i och för sig är riktig men att den framför allt ska ses som ett *riktighetskriterium* och inte kan användas som en direkt *beslutsmetod*. I boken *Moral thinking*⁸ menar oxfordfilosofen Richard Hare (f. 1919) att det moraliska tänkandet måste ske på två nivåer: den intuitiva och den kritiska. Den intuitiva är den nivå där de flesta av oss utför sitt vanliga moraliska tänkande. I den enskilda vardagliga situationen har vi inte tid eller möjlighet till någon djupare filosofisk reflektion utan behöver enkla, robusta principer som vi kan hålla oss till. Ibland har vi dock behov av att ta ett steg tillbaka från den aktuella situationen, analysera den i detalj, reflektera

över den och efter hand komma fram till de principer som ska användas på den intuitiva nivån, så kallade *prima facie* (lat. „vid första påseende“) principer. Under en sådan analys befinner vi oss, enligt Hare, på den kritiska nivån.

För att förstå relationen mellan de två nivåerna ber Hare att vi ska föreställa oss två typer av människor, eller snarare varelser, där den ena använder enbart kritiskt moraliskt tänkande och den andra enbart intuitivt. *Ärkeängeln* har övermänniskliga tankekrafter, övermännisklig kunskap och inga mänskliga svagheter. Han kommer enbart att använda kritiskt tänkande. I en ny situation kommer han genast att kunna överblicka alla dess egenskaper och konsekvenser av alternativa handlingar och forma en universell princip för handlande. Genom sitt förnuft vet han genast vilken princip som erbjuder den största nyttan, ger det maximala välbefinnandet eller det minsta sammanlagda lidandet. *Ärkeängels* motsats är en person som har de flesta mänskliga svagheter, är oförmögen till kritiskt tänkande och därför alltid måste lita till intuitioner, goda dispositioner och sunda *prima facie* principer. Hare benämner denne person *proleten* (efter George Orwells „1984“). Proleten måste få de principer han behöver från andra människor genom undervisning eller härmning.

När ska man tänka som en ärkeängel och när som en prolet? Frågan är svår att definitivt besvara men det är uppenbart att vi kan inte alla, alltid, bete oss som proleter. Vi måste då och då skaffa oss reflektionsutrymme och, med en utilitaristisk utgångspunkt, granska de konflikter som uppstår i valet mellan olika *prima facie* principer. Det är alltså tydligt att ett försök till utilitaristiskt kalkylerande knappast är eftersträvansvärt på den intuitiva nivån. Ett sådant beteende skulle förmodligen inte ge de bästa konsekvenserna. Däremot bör vi anstränga oss att på den kritiska nivån finna principer, som när de används intuitivt, resulterar i de bästa konsekvenserna.

I det inflytelserika verket *The right and the good*⁹ menar WD Ross (1877-1971) att vi intuitivt kan inse sju stycken *prima facie* principer: att hålla löften, gottgöra för skada man åstadkommit,

tacksamhet, rättvisa, att göra gott mot andra, självutveckling och att inte åsamka skada. Ross idéer har inspirerat mycket av senare tids medicin-etiska tänkande och framför allt har fyra principer blivit diskuterade kritiskt och rekommenderade att användas på den intuitiva nivån: respekt för autonomi, plikten att göra gott, plikten att inte skada, rättvisa.

En prima facie princip eller plikt är en plikt som man ska uppfylla om den inte strider mot en annan motsvarande plikt. I en klinisk situation kan uppfyllandet av en princip utesluta uppfyllandet av en annan. I vårt exempel finner vi att om vi följer patientens önskemål att extrahera 15, och således respekterar hans autonomi, tycks detta komma i konflikt med icke-skada principen (kanske också med godhetsprincipen). Även om respekten för autonomi har fått en allt mer framträdande position i medicin-etisk moralfilosofi är det uppenbart att någon definitiv rangordning mellan principerna inte finns. Vid en konflikt måste man identifiera de principer som står i strid, väga dessa mot varandra och försöka finna ut vad som *allt taget i beaktande* är ens plikt att göra. På den intuitiva nivån förefaller det alltså inte vara möjligt att en gång för alla fastslå om det var riktigt eller felaktigt att extrahera 15. Principerna kan, och måste, ges olika tyngd i olika situationer och av olika människor. Nyckeln till moralisk bedömning blir då själva identifikationen och argumentationen kring principerna. Ett sådant beteende resulterar förmodligen i de bästa konsekvenserna. Principiellt måste dock hänsynstagande till patientens autonomi väga betydligt tyngre när det gäller dennes vilja att avstå från en av tandläkaren föreslagen behandling än vid utförande av en av patienten själv föreslagen terapi. Några enkla lösningar på svåra moraliska problem finns inte men det kan vara lämpligt att lyfta upp typfall till den kritiska nivån för en omsorgsfull och detaljerad analys. Man skulle kunna tänka sig att sådana kritiska analyser genomfördes i Tandläkarförbundens regi och med jämna mellanrum publicerades som etiska „prejudikat“. Allt förstås med syftet att kunna välja de handlingsalternativ som ger de bästa konsekvenserna.

Alternativ till utilitarismen

Alltsedan de formulerades av Bentham och Mill har de utilitaristiska ståndpunkterna varit föremål för stark kritik och inte sällan rena fördömanden. Många belackare har tolkat nyttofilosofin som en lära där ändamålen helgar medlen och där individen kommer i kläm. Få tänkare kan emellertid föreställa sig en etik där konsekvenser lämnas helt obeaktade. I andra system förläggs dock den moraliska brännpunkten till storheter som avsikter, motiv eller sinnelag bakom aktuell handling. I dagens moralfilosofiska diskussion representerar Immanuel Kants pliktetik en fruktbar och ofta använd alternativ utgångspunkt. En annan kan man finna i det nyvaknade intresset för de tankar om etik och personlig karaktär som Aristoteles behandlar.

Utilitarismen står dock fastare än kanske någonsin, inte minst inom den medicin-etiska sfären, och har dragit till sig många av dagens mest intressanta tänkare. De klassiska engelska nyttofilosoferna kan fortfarande inspirera och ge vägledning till moralisk reflektion och står fram som symboler för en av den moderna tidens mest väsentliga moraliska insikter: „consequences count“!

Läsning om utilitarismen

John Stuart Mills *Utilitarianism*¹ publicerades ursprungligen som en serie tidskriftartiklar för en bildad allmänhet och är fortfarande den kanske bästa introduktionen till det utilitaristiska tänkandet. En modern genomarbetad, men ändå lättläst, filosofisk översikt kan man finna i William Shaws *Contemporary ethics. Taking account of utilitarianism*¹⁰. För den som verkligen vill ge sig i kast med utilitarismens syn på „välbefinnade“ är James Griffins rika *Well-being*⁶ den givna utgångspunkten. Gott om tid anbefalles (men lönen för mödan är stor). Den australiensiske filosofen Peter Singer har framför allt intresserat sig för hur utilitarismen kan användas i det praktiska livet och hans *Practical ethics*¹¹ och *How are we to live?*¹² har fått stort internationellt genomslag och finns

i flera upplagor och är översatta till alla de skandinaviska språken. En välargumenterande utilitarists syn på moral inom sjukvården finner man i Torbjörn Tännsjös *Vårdetik*¹³.

LITTERATUR

- 1 Mill JS. Utilitarianism. (Urspr 1863). Crisp R, red. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- 2 Bentham J. Introduction to the principles of morals and legislation. (Urspr 1789). Burns JH, Hart DLA, red. London & New York: Methuen, 1982.
- 3 Tännsjö T. Hedonistic utilitarianism. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998.
- 4 Crisp R. Mill on utilitarianism. London: Routledge, 1997.
- 5 Parfit D. Reasons and persons. Oxford: Oxford University Press, 1984.
- 6 Griffin J. Well-being. Its meaning, measurement and moral importance. Oxford: Clarendon Press, 1986.
- 7 von Neumann J, Morgenstern O. Theory of games and economic behaviour. Princeton, USA: Princeton University Press, 1947.
- 8 Hare RM. Moral thinking. Oxford: Oxford University Press, 1981.
- 9 Ross WD. The right and the good. Oxford: Oxford University Press, 1930.
- 10 Shaw WH. Contemporary ethics. Taking account of utilitarianism. Oxford: Blackwell Publishers, 1999.
- 11 Singer P. Practical ethics. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- 12 Singer P. How are we to live? Ethics in an age of self-interest. London: Reed Books Ltd, 1994.
- 13 Tännsjö T. Vårdetik. Stockholm: Thales, 1993.
